

**UNIVERSITATEA “DUNĂREA DE JOS” DIN GALAȚI
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ȘTIINȚE SOCIO-UMANE
FILOLOGIE: LITERATURĂ ENGLEZĂ**

TEZĂ DE DOCTORAT

**POLITICA ȘI POETICA REPREZENTĂRII
CORPULUI ÎN TEATRUL
RENASCENTIST ENGLEZ
(REZUMAT)**

**CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
Prof. univ. dr. Michaela Praisler**

**DOCTORAND:
Andreea-Roxana Constantinescu**

**GALAȚI
2013**

Tema corpului a fost mult timp considerată marginală și lipsită de semnificație. Principalul obiectiv al prezentei lucrări este de a demonstra contrariul, și anume că o temă aparent marginală poate fi la fel de importantă și utilă în studiile literare și culturale ca orice temă considerată centrală. Lucrarea își propune, astfel, să demonstreze că trupul uman este un text cu aceeași încărcătură ideologică impusă de un anumit context socio-politic ca, de exemplu, un tratat politic. Corpul, practicile și obiectele materiale asociate cu el sunt manifestări ale discursurilor de putere care circulă într-o anumită epocă – în cazul de față, perioada Renașterii. Teza de doctorat își propune să descopere și să dezvăluie conținutul ideologic și discursurile asociate cu trupul uman în texte literare și neliterare, precum și în instituții și practici culturale. Perioada aleasă prezintă o semnificație aparte, întrucât ea marchează ruperea de tradițiile medievale și începutul epocii moderne.

Astfel, un alt obiectiv al studiului este de a plasa mentalitățile renașcentiste în contextul lor istoric și de a dovedi că mentalitățile renașcentiste în general și cele cu

privire la corp în particular se află la originea mentalităților și atitudinilor postmoderne. Epoca Renașterii a adus cu sine o semnificativă ruptură de gândirea medievală și a marcat începutul unei concepții noi despre lume și despre ființa umană. Această schimbare de mentalități nu s-a produs însă brusc, ci treptat, pe parcursul unei perioade îndelungate de timp, printr-un lung proces de metamorfozare și procesare a realității prin ideologie și discurs. Atitudinile față de corp au suferit și ele multiple modificări. Prin urmare, un alt obiectiv al studiului este de a detecta originile renascentiste ale mentalităților actuale, postmoderne, cu privire la trupul uman.

Corpus-ul literar cuprinde piese de teatru reprezentative, și anume: *Regele Lear*, *Hamlet*, *Antoni* și *Cleopatra*, *Richard al III-lea*, *Henric al IV-lea, Partea I*, *Henric al IV-lea, Partea a II-a*, *Henric al V-lea*, *Henric al VIII-lea, Îmblânzirea scorpiei*, *Cum vă place*, *Neguțătorul din Veneția*, *Cei doi gentlemen din Verona*, *A douăsprezecea noapte*, *Furtuna*, *Visul unei nopți de vară*, *Mult zgomot pentru nimic*, *Totul e bine când se*

termină cu bine, Comedia erorilor, Zadarnicele chinuri ale dragostei, Nevestele vesele din Windsor – de William Shakespeare, *Praznicul ciubotarului și Old Fortunatus* de Thomas Dekker, *Tragedia Fecioarei* de Beaumont și Fletcher, *Care sunt femeile care provoacă alte femei* și *Tragedia Fecioarei* de Thomas Middleton. Textele literare care alcătuiesc corpul sunt selectate în scop ilustrativ, ca reprezentări literare atât ale contextului renescentist general, cât și ale atitudinilor specifice care vizează corpul uman.

Lucrarea își propune să ofere o prezentare complexă și interdisciplinară a corpului, așa cum a fost el conceput și reprezentat în teatrul renescentist englez. În acest scop, studiul folosește comparații și paralelisme cu reprezentări ale corpului în alte tipuri de texte (contexte) – sculpturi, picturi, texte neliterare, descrise prin ekphrasis – precum și cu reprezentări aparținând altor culturi (italiană, franceză). Reprezentările trupului sunt prezentate în evoluția lor, începând cu perioada Evului Mediu târziu, considerată la rândul său o epocă modernă *avant la lettre* de către Școala Analelor din Franța. De

asemenea, studiul oferă o prezentare a corpului sub multiplele sale aspecte: feminin și masculin, frumos și grotesc, îmblânzit și subversiv. Un alt obiectiv al lucrării este de a examina obiectele culturale, precum și mentalitățile și conduita care însoțesc corpul sau care sunt asociate cu acesta, și anume: costume, podoabe, gesturi, conduite prescrise, etc. Corpul este, de asemenea, studiat în relația sa cu identitatea, luându-se în discuție problematica deghizării.

Un important obiectiv al lucrării rămâne, așadar, acela de a oferi o cuprinzătoare analiză sincronică, pe orizontală, a mentalităților renescentiste cu privire la corpul uman, așa cum reies acestea din discursurile epocii. Studiul își mai propune să stabilească legătura dintre reprezentările corpului și reprezentările lumii și să integreze mentalitățile privitoare la corp în gândirea renescentistă în general. În acest scop, studiul furnizează exemple și ilustrații atât din piesele de teatru de William Shakespeare și alți autori, precum și din alte texte literare și neliterare. O componentă importantă a acestei analize

sincronice este un studiu comparativ al reprezentărilor corpului în textul dramatic și pe scenă.

Un alt obiectiv este de a arăta în ce mod și în ce măsură mentalitățile renașcentiste privitoare la corp au influențat gândirea postmodernă. Cu alte cuvinte, studiul încearcă să detecteze originile gândirii postmoderne în atitudinile și discursurile renașcentiste, pornind de la ideea că epoca Renașterii s-a remarcat printr-o semnificativă schimbare de mentalități, care a contribuit la modelarea omenirii așa cum există ea astăzi. Modelul antropologic apărut în Renaștere este preluat, reinterpretat și extins în perioada postmodernă. Pentru a ilustra această teorie, studiul examinează reinterpretări postmoderne ale corpului renașcentist, așa cum reies acestea din unele reprezentări teatrale și cinematografice ale piesei *Hamlet*.

Lucrarea folosește o abordare interdisciplinară, reprezentativă pentru curentul Studiilor culturale. Textele dramatice sunt, așadar, studiate în contextul socio-politic global al epocii renașcentiste, împreună cu alte texte nedramatice și chiar neliterare.

Critica literară s-a concentrat mult timp asupra aspectelor legate exclusiv de textul literar și de valoarea sa estetică, iar textul literar a fost separat de alte forme de reprezentare culturală, constituind singurul material aflat la dispoziția criticului. Textele neliterare, precum și metodele de cercetare specifice altor discipline, au fost mult timp excluse din critica literară ca irelevante. Apariția și evoluția curentului studiilor culturale au dus la dispariția granițelor dintre discipline și a supremației literaturii și textului literar în favoarea utilizării unor perspective și metode aparținând mai multor discipline. Studiile culturale au integrat, așadar, literatura în conceptul mai larg de „cultură”, iar cultura, la rândul său, a fost studiată în relația sa cu societatea.

Acesta este și dezideratul prezentei lucrări, care abordează tema corpului dintr-o perspectivă interdisciplinară, folosind studii de istorie, antropologie culturală, psihologie, sociologie, istorie și critică literară, istorie a artelor. Printre punctele de reper în ceea ce privește abordarea critică a temei se numără autorii francezi aparținând Școlii Analelor, filosoful francez

Michel Foucault, promotorul curentului Noului istorism
– Stephen Greenblatt.

Lucrarea este structurată pe patru capitole, pornind de la o descriere generală a contextului social, politic și economic, precum și a mentalităților care au conturat atitudinea față de corp, reflectate în practicile sociale și culturale și obiectele asociate cu acesta, descriere urmată de un studiu detaliat al reprezentărilor corpului în Renaștere, așa cum reies acestea din obiectele culturale, artele vizuale, textele literare și spectacolele de teatru din acea perioadă, și încheind cu o prezentare a atitudinilor și mentalităților postmoderne cu privire la corpul uman, așa cum sunt reflectate acestea în artele vizuale, spectacole teatrale și realizări cinematografice.

Astfel, primul capitol, CORPUL ÎN CONTEXT, avansează o descriere generală a contextului renascentist, a mentalităților și discursurilor care au influențat schimbarea de perspectivă în ceea ce privește corpul uman. Aspectele studiate se referă la formele de organizare politică, noile realități economice, schimbările apărute în structura familială, noua ordine

socială, relația dintre spațiul public și cel privat, fenomenul secularizării, schimbările în domeniul artei și al spiritualității, precum și impactul acestora asupra evoluției atitudinii față de corp. Descrierea este susținută de un studiu comparativ între contextul medieval și cel renescentist, menit a evidenția schimbările care au survenit și noutatea mentalităților și discursurilor renescentiste, admițând totodată faptul că schimbarea mentalităților a avut loc treptat, în timp, și că nu se poate, așadar, vorbi despre o schimbare bruscă, abruptă. Deși în capitol se fac trimiteri la lucrările unor istorici de orientare tradițională (Jakob Burckhardt, Andrei Oțetea, Adrian Nicolescu), perspectiva aleasă este cea interdisciplinară promovată de Școala Analelor. Istoria tradițională furnizează informații privind contextul politic și economic general, precum și marile evenimente ale vremii, în timp ce „noua istorie” a reprezentanților Școlii Analelor pune accentul pe explicarea mentalităților epocii și pe studiul unor aspecte anterior considerate marginale, dar care au contribuit substanțial

la impunerea ideologiei și discursurilor din perioada studiată.

Epoca Renașterii a fost o perioadă de tranziție, caracterizată prin transformări majore care au influențat toate aspectele vieții și toate domeniile de activitate. Pentru a se evidenția contextul istoric al epocii și al temei, în acest prim capitol se realizează o descriere comparativă a condițiilor politice, economice și sociale medievale și renașcentiste.

În ceea ce privește organizarea politică, s-a trecut de la fragmentarea și anarhia statului medieval la centralizarea și ordinea specifice statului modern. Monarhia absolută, deși bazată pe ideea concentrării puterii și autorității în mâinile unei singure persoane – monarhul – a adus cu sine schimbări pozitive în viața societății, la nivelul condițiilor de trai, educației și culturii. Toți indivizii erau subiecții monarhului; prin urmare, ei nu se mai aflau la discreția unui singur lord, ceea ce le dădea libertatea de a-și alege profesia, de a-și schimba reședința. Acest fapt a condus la dezvoltarea orașelor, atât din punct de vedere demografic, cât și

arhitectonic și, ulterior, la dezvoltarea economiei și înflorirea artelor și literaturii.

Viața economică a cunoscut și ea un avânt fără precedent, prin dezvoltarea comerțului, finanțelor și meșteșugurilor. Ca urmare a dezvoltării economice a crescut și mobilitatea socială ascendentă, ceea ce a făcut posibilă schimbarea structurii familiale. Fiii mai tineri nu mai erau excluși de la moștenire în favoarea primului născut și forțați să își părăsească familia și căminul, așa cum se întâmpla în Evul Mediu. Tratatamentul femeilor s-a schimbat și el: acestea puteau deține proprietăți, aveau dreptul de a-și moșteni soții, iar femeile singure nu mai erau privite cu suspiciune.

Creșterea economică s-a reflectat și în dimensiunea și aspectul locuințelor, care în Renaștere au devenit mai confortabile. Numărul camerelor a crescut, iar structura și funcția locuinței nu a mai fost doar utilitară, criteriul confortului și cel al bunului gust devenind tot mai importante. Mobilierul și decorațiunile s-au diversificat pentru a spori confortul și plăcerea de a locui. Locuința a devenit, așadar, un simbol al statutului

proprietarului, iar mobilierul și decorațiunile au devenit obiecte de artă.

Toate aceste transformări au avut loc ca urmare a schimbării mentalităților, cu trei esențiale componente interdependente: secularizarea, distincția dintre spațiul public și cel privat și apariția și intensificarea individualismului.

Secularizarea a afectat în primul rând economia și artele. Timpul, așa cum demonstrează Jacques Le Goff, nu a mai fost definit de către Biserică, ci de către negustori și meșteșugari. Biserica a fost din ce în ce mai puțin implicată în stabilirea profesiilor licite și ilicite. Secularizarea s-a manifestat și în domeniul artelor plastice, ca urmare a dezvoltării economiei și a creșterii mobilității sociale ascendente. Membrii clerului nu au mai fost singurii patroni și comisionari de artă. Arta nu a mai ilustrat în exclusivitate scene și episoade religioase; ea a devenit laică, reprezentând și scene profane și portrete ale unor personaje laice. De asemenea, a crescut considerabil numărul operelor de artă comandate și deținute de laici. Operele și obiectele de artă au devenit

astfel obiecte private. Și, ceea ce este cel mai important, Biserica și-a pierdut o mare parte din puterea pe care o avea asupra individului, care s-a eliberat astfel de multe restricții, interdicții și chiar prejudecăți.

Distincția dintre spațiul public și cel privat a constituit de asemenea un pas important în formarea omului modern. Viața în interiorul unei comunități, care presupunea o îmbinare a publicului cu privatul, și care constituia o intimitate gregară, a fost înlocuită de o intimitate propriu-zisă, așa cum este înțeleasă aceasta și în prezent. Viața publică și viața privată au dobândit noi sensuri și valori. Intimitatea a devenit o formă de adăpost și de retragere în sine, care îi permitea omului renascentist să își trăiască emoțiile fără a le împărtăși comunității, precum și să se bucure de confortul spațiului său privat. Spațiul public a devenit un spațiu al ostentației, al aparențelor, unde individul expunea numai ceea ce dorea să facă vizibil.

Astfel a luat naștere individualismul, cu consecințe majore asupra conturării gândirii moderne. Individualismul a influențat comportamentul omului

Renașterii și felul în care acesta se va raporta la sine, la ceilalți, la societate în general, schimbându-i în totalitate concepția și viziunea asupra lumii. Omul renascentist punea mult accentul pe aparență, iar acest lucru ar fi fost imposibil în condițiile unei comunități gregare, în lipsa intimității. Spațiul privat și conștientizarea intimității i-au permis omului Renașterii să își construiască propria imagine, care a devenit un simbol al statutului și un instrument în jocurile de putere.

Cele trei elemente discutate mai sus, respectiv secularizarea, individualismul și delimitarea spațiului public de cel privat, au fost factorii esențiali ai schimbării și îndepărtării de mentalitățile medievale, având o influență majoră asupra tuturor aspectelor vieții.

În acest context, întreaga atitudine față de corp se schimbă radical. Corpul nu mai este ascuns, așa cum era în Evul Mediu, fiind considerat o sursă de ispită, păcat și frici. În Renaștere, corpul devine vizibil, fiind apreciat sub toate aspectele: ca realitate autonomă, detașată de persoana pe care o încarnează, ca bun de valoare, înzestrat cu frumusețe, ca sursă de plăcere, precum și ca

simbol al statutului social. Prin urmare, corpul nu mai este acoperit, ascuns sub văluri; dimpotrivă, el este îngrijit, tratat, împodobit și expus, celebrat și glorificat în lucrările de artă. Această nouă abordare a corpului este din ce în ce mai vizibilă în poezie, piese de teatru și arte plastice.

Al doilea capitol, CORPUL CA TEXT, își propune să explice mentalitățile, discursurile și practicile culturale renaștentiste legate de corpul uman, așa cum sunt ele prescrise de noul canon apărut în acea perioadă, și de valorile pe care corpul uman a ajuns să le reprezinte. Capitolul a fost conceput și dezvoltat pe două axe: canonul medieval versus canonul renaștentist, pe de o parte, și canonul renaștentist al corpului public, finit, închis, versus anti-canonul reprezentat de corpul grotesc. Corpul este analizat în diversele ipostaze în care este reprezentat în perioada renaștentistă și, comparativ, în Evul Mediu: relația dintre corp și natură, relația cu Biserica, reprezentarea corpului prin modă, interpretările și reprezentările corpului în artele plastice și literatură. Abordarea este interdisciplinară, iar resursele din

literatură (piesele aparținând lui William Shakespeare și altor dramaturgi ai epocii), istoria artelor, istoria ideilor și a mentalităților și sociologie au fost utilizate și interpretate din perspectiva studiilor culturale.

Capitolul preia și extinde comparația din capitolul precedent dintre atitudinea față de corp a omului medieval și cea a omului Renașterii. Astfel, dacă omul medieval vedea corpul ca lipsit de valoare, ca izvor de păcat, ca sursă de durere și ispită, omul renascentist îl privește ca pe un bun de valoare, ca pe o creație înzestrată cu frumusețe, și ca pe o sursă de plăcere, care în această epocă nu mai este asociată cu păcatul. Această diferență de mentalitate se reflectă și asupra vizibilității corpului. Corpul medieval era aproape invizibil, acoperit de văluri și drapat astfel încât să nu se întrezărească forma sau conturul său; corpul renascentist a devenit tot mai vizibil, uneori chiar într-o măsură exagerată, un exemplu fiind decolteul din ce în ce mai adânc, până la descoperirea totală a sânilor.

Vizibilitatea corpului nu implică însă numai corpul în sine, ci și vestimentația și bijuteriile care îl

împodobesc, simboluri ale statutului celui/celei care le poartă. Costumele și obiectele de lux din vremea Renașterii au devenit tot mai sofisticate. Mai mult decât atât, legile somptuare care prescriau modelele și materialele permise fiecărei categorii sociale, împiedicând astfel categoriile inferioare să poarte modelele complicate și materialele și bijuteriile luxoase care reprezentau apanajul aristocrației, au devenit mai laxe în perioada Renașterii, ca urmare a ascensiunii sociale a burgheziei.

Atitudinea față de corp a fost influențată de schimbarea mentalităților în general și de noile discursuri și noua ideologie care circulau în societatea renascentistă. Pe de altă parte, însă, mentalitățile și discursurile cu privire la corp au influențat și ele, la rândul lor, societatea și viziunea omului asupra lumii în general.

Astfel, artele plastice din acea perioadă reflectă noua atitudine față de corpul uman: celebrarea frumuseții, expunerea costumelor bogate și obiectelor de lux reprezintă o prezență în toate formele artei. Arta

miniaturii se raportează la corp într-o manieră aparte. Pe de o parte, miniatura reprezintă corpul într-un mod simbolic, emblematic. Întrucât este un obiect privat, simbolurile pe care ea le conține sunt private, deci greu accesibile și interpretabile. Ea este un simbol al statutului, avându-și originea la curțile regale; miniaturile erau comandate de membri ai aristocrației, singurii capabili, așadar, de a le descifra sensul. Dar miniatura poate fi privită și ca un înlocuitor al corpului fizic, semnificând posesia privitorului asupra corpului modelului – o prezență a modelului absent.

Arhitectura s-a dovedit și ea a fi tot mai mult influențată de proporțiile corpului uman. Palatul devine cea mai importantă și cea mai impresionantă clădire din epoca Renașterii, și el simbol al statutului social al proprietarului. Catedrala medievală, cu silueta sa subțire și implicațiile sale spirituale, este înlocuită, ca model și ideal, de palat, cu semnificația sa lumească, pământeană. Ambele întruchipează idealuri de frumusețe. Catedrala ar putea fi asociată cu idealul medieval al trupului zvelt, subțire, în timp ce palatul, cu opulența sa dispusă pe

orizontală, ar putea fi comparat cu trupul renescentist ideal, voluptuos și opulent împodobit. Mai mult decât atât, palatul a fost descris de teoreticieni ai artei (Giorgio Vasari este un exemplu) în relație cu trupul uman. Corpul, cu ordinea și proporțiile sale, devine model pentru construirea palatelor.

În ceea ce privește corpul ideal, acesta implică în perioada Renașterii mai mult decât frumusețea corpului; el implică, deopotrivă, veșmintele, conduita și manierele asociate corpului. Din această perspectivă, corpul ideal presupune ideea de „civilitate” și respectarea canonului public, și, de aceea, corpul renescentist ideal este un corp îmblânzit, civilizată. Idealul îl reprezintă curteanul, care este înzestrat cu bun gust și rafinament în modul în care arată, se îmbracă, pășește, care știe să facă distincția între veșmintele de zi cu zi și cele festive, și care acordă multă atenție posturii sale. Corpul curteanului, ca și conduita și comportamentul său, este rezultatul încercării continue de a împăca natura cu artificul. Curteanul pare natural, iar acest paradox al omului Renașterii pare a fi rezolvat prin aparența de naturalețe prin folosirea artificului; cu

alte cuvinte, prin ocultarea artificiului și exhibarea naturaleții, care se realizează, în mod paradoxal, prin artificiu. Aparențele devin tot mai importante în Renaștere, iar aparența dorită se obține prin improvizație și disimulare.

Aici apare problema discursului puterii, prezent în imaginea trupului curteanului. Acest discurs al puterii s-a dovedit a fi și mai prezent, într-o manieră exacerbată, în imaginea figurii centrale a perioadei renascentiste, anume principele, care stăpânește și excelează în arta aparențelor. Acesta posedă toate calitățile cerute unui curtean, dar, întrucât imaginea sa este publică și emblematică, măreția se impune ca o trăsătură de caracter esențială. Pentru a dobândi imaginea măreției, principele utilizează toate instrumentele amăgirii: ostentație, teatralitate, histrionism, uzul și abuzul de obiecte de lux. Reprezentarea corpului principelui este extrem de importantă în acest joc al amăgirii și puterii, așa cum au dovedit-o numeroasele portrete ale Reginei Elisabeta I, care o înfățișează ca pe un monarh magnific ce domină întreaga lume. Principele exercită o formă

ritualizată de atracție asupra subiecților săi, care se poate asocia cu tărâmul trupesc, și anume o formă de atracție erotică – „principele trebuie să se facă iubit”, afirmă Macchiavelli – pentru a-și manipula și domina subiecții.

Dacă discursul puterii poate fi purtat și transmis de corpul uman, același lucru se poate afirma și despre discursul subversiunii, corpul putând fi un mijloc de contestare a discursului dominant. Întrucât un protest deschis era practic imposibil în condițiile unei monarhii absolute, forma de protest aleasă în acea perioadă a fost una indirectă – carnavalul, care presupunea o lume inversată. Corpul – corpul grotesc, carnavalesc – este elementul central al carnavalului. Acesta nu mai este acel corp împlănit, care reprezintă canonul, ci un corp dezlăntuit, care contestă canonul. El scoate la lumină și pune în evidență tot ceea ce corpul împlănit ascunde; nu este însoțit de maniere și bun gust ci, dimpotrivă, este însoțit de gesturi asociate cu barbarismul în lumea „civilizată”. Întrucât este vorba despre un corp grotesc, accentul se pune pe orificii și diformități, precum și pe funcțiile primare ale corpului. Carnavalul și starea de

spirit care îl caracterizează constituie o supapă pentru categoriile inferioare ale societății care contestă ordinea și ierarhia existente. Discursul „inferior” al corpului grotesc este menit a contesta discursul „superior”, dominant, al corpului civilizat, emblemă a canonului.

Toate reprezentările renașcentiste ale corpului converg către aceeași idee: corpul uman nu numai că nu mai este ascuns, ferit de priviri, ci, dimpotrivă, el devine o preocupare constantă a omului Renașterii. El este un mijloc de exprimare, o creație frumoasă, un obiect al dorinței, un bun de valoare, un model de perfecțiune demn de a fi folosit chiar și în arhitectură, dar și o metodă de amăgire, un instrument de manipulare, un mijloc de contestare indirectă a ordinii existente. Corpul este, așadar, mutat din sfera marginalului, unde a fost surghiunit de societatea medievală, și adus în centrul preocupărilor individului, unde se află încă în societatea postmodernă.

Obiectivul celui de-al treilea capitol, CORPUL ÎN SPECTACOLUL DE TEATRU RENASCENTIST, este de a explica maniera în care teatrul renașcentist a

afectat societatea acelor timpuri. În prima parte, accentul se pune pe mijloacele materiale de care dispunea și pe care le folosea teatrul. Această primă parte realizează o analiză a clădirilor, obiectelor culturale și costumelor, menită a arăta importanța teatrului, instituție care a avut o influență crescândă asupra societății renascentiste. A doua parte a capitolului își propune să arate, din perspectiva noului istorism, cum au fost utilizate mijloacele materiale descrise în prima parte în scop disciplinator, și cum au fost preluate, reprezentate și transmise obiectele materiale și discursurile de către teatru – apropiate, transformate și apoi transmise înapoi societății – în încercarea de a menține ordinea existentă.

Atitudinile omului Renașterii față de corp sunt și mai vizibile pe scenă, dacă se ține cont de faptul că teatrul devine, în această perioadă, o formă de distracție tot mai răspândită și cu tot mai mult succes la public. Teatrul este și el secularizat, și, ca urmare, apar companii de profesioniști și se construiesc noi clădiri destinate acestei forme de distracție. Publicul devine din ce în ce mai diversificat, de la categorii inferioare până la

reprezentanți ai aristocrației. După ce au fost surghiunite în afara granițelor orașului, teatrele au început, treptat, să revină în oraș, ajungând în cele din urmă sub autoritatea Coroanei. Ca urmare a dobândirii unui caracter licit și a lărgirii audienței, teatrul afectează întreaga societate, devenind o sursă de cultură, o formă de distracție, o afacere pentru cei implicați, dar și o instituție.

Teatrul devine astfel un instrument de reglementare, o instituție cu funcție normativă, care funcționează atât ca supapă pentru diferitele forme de rezistență și rebeliune latente în rândul publicului, cât și ca o instituție disciplinatoare, care comunică în mod subtil mesajul puterii. El cuprinde un flux de energii sociale, preluând practici de la societate pentru a le returna, transformate, publicului.

Teatrul este, așadar, un mecanism complex, cu un rol extrem de important în exercitarea puterii în perioada Renașterii, mecanism prin care energia socială circulă de la societate la text, apoi la actor, care, prin tehnici ale artei dramatice și prin utilizarea costumelor și obiectelor culturale, o returnează publicului/societății. Prin urmare,

teatrul nu este numai o reflectare a societății, ci și o reflectare asupra societății.

Capitolul al patrulea, POLITICI DE RECEPTARE ÎN SECOLUL XX: REINTERPRETĂRI POSTMODERNE ALE DISCURSULUI RENASCENTIST CU PRIVIRE LA CORP, se concentrează asupra atitudinilor și discursurilor cu privire la corp în postmodernism, și anume asupra modului în care este preluată abordarea renașcentistă conform căreia corpul este un bun de valoare ce trebuie exploatat, un instrument al puterii și un izvor de frumusețe, dar și o „suprafață” pe care se pot imprima mesaje. Corpul postmodern este tot un bun, exploatat la maxim, transformat în obiect sau bun de consum. Pentru a ilustra această continuitate dintre perioada renașcentistă și postmodernism, capitolul analizează maniera în care corpul renașcentist este re-prezentat în arta teatrală și cinematografică, arătând cum discursurile postmoderne sunt palimpseste suprapuse peste cele renașcentiste. În scop ilustrativ au fost selectate câteva producții cinematografice și reprezentații teatrale ale

piesei *Hamlet* de William Shakespeare. *The Bad Sleep Well*, în regia lui Akira Kurosawa, *Hamlet Goes Business*, semnat de regizorul finlandez Aki Kaurismaki, și *Hamlet*, regizat de Michael Almereyda sunt producții care îl plasează pe Hamlet în mediul de afaceri din lumea postmodernă, ilustrând canonul corporatist al corpului. Spectacolele de teatru de pe scena românească, *Hamlet*, în regia lui Vlad Mugur, și *Hamletmachine*, regizat de Dragoș Galgoțiu, oferă o altă imagine a corpului postmodern, și anume o re-prezentare expresionistă a corpului anti-canonic, lipsit de formalism.

Toate schimbările de mentalități discutate în primele trei capitole au avut o influență substanțială asupra mentalităților postmoderne, care par a fi preluat și extins modelele de gândire renașcentistă: secularizarea, individualismul, preocuparea pentru aparențe și importanța acordată corpului.

La originea atitudinilor actuale, postmoderne, față de corp se află schimbarea majoră de abordare apărută în Renaștere. Și în prezent, ca și în Renaștere, corpul este glorificat, celebrat, atent îngrijit, utilizat ca

simbol al identității și statutului social al individului, și transformat pentru a corespunde mesajului ce se vrea comunicat. Dar, în timp ce în Renaștere corpul era modificat cu ajutorul unor obiecte materiale precum veșmintele și bijuteriile, omul postmodern operează transformări ale corpului însuși, de exemplu prin chirurgie plastică.

Deși nu se poate vorbi despre un canon postmodern unic, dată fiind fragmentarea specifică postmodernismului, există totuși un canon dominant (cel corporatist), precum și reacții față de acest canon (costumele emblematice aparținând unor subculturi, tatuajele, piercing-ul). Reinterpretările piesei *Hamlet* oferă exemple atât de corpuri canonice, cât și de corpuri anti-canon.

Cele trei filme discutate, deși produse pe continente diferite, sunt re-așezări ale lui Hamlet în lumea postmodernă, globalizată, a afacerilor, subliniind corupția, lăcomia corporatistă, obsesia față de profit, care caracterizează mentalitatea corporatistă. Corpul, așa cum este re-prezentat în aceste filme, este un corp împlânzit,

supus canonului corporatist: formalismul costumului și cravatei.

Și reprezentările piesei *Hamlet* pe scenă s-au extins pe toate continentele și s-au diversificat foarte mult. Cele două spectacole românești discutate în ultimul capitol al lucrării ilustrează o abordare postmodernă diferită, și anume cea expresionistă. Corpurile din aceste reprezentații sunt opusul canonului. Costumele sunt actualizate în mod șocant, iar corpurile nu respectă nicio convenție formală atunci când exprimă groaza, oroarea și atrocitățile.

Diferitele reinterpretări ale lui Hamlet discutate în acest capitol sunt palimpseste, re-prezentând același scenariu și aceleași personaje în medii și veșminte postmoderne. Nu există o reinterpretare unică a aceleiași piese, așa cum nu există o atitudine unică față de corp în postmodernism. Există un canon dominant, care nu este nici el unic, și există o pleoră de reacții față de acest canon dominant, fenomen tipic fragmentării postmoderne. Dar atât canonul, cât și reacțiile față de acesta, deși diferite față de cele renaștentiste, își au

originea în schimbarea de mentalități ce s-a produs în
acea epocă.

Corpul, împreună cu obiectele culturale care îl
însoțesc și cu discursurile și ideologiile care îl
reglementează și disciplinează, poate fi un element util și
important în studiul unei anumite societăți. El este un
text care poartă mesaje, care este încărcat de ideologie și
care este supus fluxului de discursuri de putere și
subversiune. Atitudinile renaștentiste față de corp,
marcate de cele trei elemente esențiale ale îndepărtării de
gândirea medievală – secularizarea, distincția dintre
spațiul public și cel privat, și individualizarea, s-au
dovedit a se afla la originea discursurilor postmoderne
ale puterii și subversiunii în reprezentările corpului.

BIBLIOGRAFIE

Surse primare

- Beaumont, F. and Fletcher, J. (1998) “The Maid’s Tragedy”. In *Oxford English Drama. Four Jacobean Sex Tragedies*. Ed. by Wiggins, M. Oxford: Oxford University Press
- Castiglione, B. (1967) *Curteanul*. București: Editura pentru literatură
- Chaucer, G. (1957) “The Canterbury Tales”. In *The Complete Works*. Ed. by Robinson, F. N. Oxford: Oxford University Press
- Dekker, T. (1970) “Old Fortunatus”. In *The Dramatic Works of Thomas Dekker*. Vol. I. Ed. By Bowers, F. Cambridge: Cambridge University Press
- Dekker, T. (2008) “The Shoemaker’s Holiday”. In *Oxford English Drama. The Roaring Girl and Other City Comedies*. Ed. by Knowles, J. Oxford: Oxford University Press
- Herbert, G. (1973) “The Collar”. In *The Oxford Anthology of English Literature*. Vol. 1. Ed. by

- Kermode, F. and Hollander, J. Oxford: Oxford University Press
- Herrick, R. (1973) "Upon Julia's Clothes". In *The Oxford Anthology of English Literature*. Vol. 1. Ed. by Kermode, F. and Hollander, J. Oxford: Oxford University Press
- Herrick, R. (1973) "Delight and Disorder". In *The Oxford Anthology of English Literature*. Vol. 1. Ed. by Kermode, F. and Hollander, J. Oxford: Oxford University Press
- Lovelace, R. (1973) "La Bella Bona Roba". In *The Oxford Anthology of English Literature*. Vol. 1. Ed. by Kermode, F. and Hollander, J. Oxford: Oxford University Press
- Machiavelli, N. (1993) *The Prince*. London: Wordsworth Editions Ltd.
- Marvell, A. (1973) "A Dialogue Between the Resolved Soul and Created Pleasure". In *The Oxford Anthology of English Literature*. Vol. 1. Ed. by Kermode, F. and Hollander, J. Oxford: Oxford University Press

- Marvell, A. (1973) "A Dialogue Between the Soul and the Body". In *The Oxford Anthology of English Literature*. Vol. 1. Ed. by Kermode, F. and Hollander, J. Oxford: Oxford University Press
- Middleton, T. (1998) "The Maiden's Tragedy". In *Four Jacobean Sex Tragedies*. Ed. by Wiggins, M. Oxford: Oxford University Press
- Middleton, T. (1999) "Women Beware Women". In *Women Beware Women and Other Plays*. Ed by Dutton, R. Oxford: Oxford University Press
- Shakespeare, W. (1994) *The Complete Works*. Ed. by Wells, S. and Taylor, G. Oxford: Oxford University Press

Filme

- The Bad Sleep Well* (1960) regia: Akira Kurosawa, produs de Akira Kurosawa and Tomoyuki Tanaka, în rolul principal Toshiro Mifune, muzica Masaru Sato, cinematografia Yuzuru Aizawa, Japonia
- Hamlet Goes Business* (1987) regia Aki Kaurismäki, produs de Aki Kaurismäki, în rolul principal

Pirkka-Pekka Petelius, cinematografia Timo Salminen, Finlanda

Hamlet (2000) regia Michael Almereyda, produs de Andrew Fierberg și Amy Hobby, în rolul principal Ethan Hawke, muzica Carter Burwell, cinematografia John de Borman, Statele Unite ale Americii.

Spectacole de teatru

Hamlet (2001) regia Vlad Mugur, produs de Ministerul Culturii și Teatrul Național Cluj, în rolul principal Sorin Leoveanu, scenografia Helmut Stürmer, costumele Lia Manțoc, măștile Ilona Járó-Varga, muzica Adrian Pop, Teatrul Național Cluj, România.

Hamletmachine (2006) regia Dragoș Galgoțiu, produs de Teatrul Odeon, în rolul principal Marius Stănescu, scenografia Andrei Both, costumele Doina Levintza, coregrafia Răzvan Mazilu, Teatrul Odeon, București, România.

Surse secundare

- Alexianu, Al. (1971) *Mode și veșminte din trecut*.
București: Meridiane
- Alpatov, M. (1967) *Istoria artei*. București: Meridiane
- Aries, P.; Duby, G. (1995) *Istoria vieții private*.
București: Meridiane, vol.3-6
- Astington, J. H. (1999) “The Court and *Measure for Measure*”. In *Shakespeare Survey 52 – Shakespeare and the Globe*. Ed. by Wells S.
Cambridge: Cambridge University Press
- Bakhtin, M. (1984) *Rabelais and His World*. Indiana
University Press
- Bennet, H.S. (1970) *Chaucer and the 15th century*.
Oxford: Oxford University Press
- Berdiaev, N. (1995) *Un nou ev mediu*. Craiova:
Omniscop
- Berger, P. L. and Luckmann, T. (2008) *Construirea
socială a realității*. București: Art
- Bergonzi, B. (1990) *Exploding English. Criticism,
Theory, Culture*. London: Clarendon Press

- Bloom, H. (2007) *Canonul occidental*, București:
Editura ART
- Bradbrook, M.C. (1969) *Themes and Conventions of
Elizabethan Tragedy*, Cambridge: Cambridge
University Press
- Bradbrook, M.C. (1977) *The Living Monument.
Shakespeare and the Theatre of His Time.*
Cambridge: Cambridge University Press
- Braudel, F. (1984) *Structurile cotidianului*. București:
Meridiane
- Braudel, F. (1985) *Jocurile schimbului*. București:
Meridiane
- Braudel, F. (1989) *Timpul lumii*. București: Meridiane
- Braunmuller, A.R.; Hattaway, M. (eds.) (1990) *The
Cambridge Companion to English Renaissance
Drama*. Cambridge: Cambridge University Press
- Breitenberg, M. (1996) *Anxious Masculinity in Early
Modern England*. Cambridge: Cambridge
University Press

- Bremmer, J.; Roodenburg, H. (eds.) (1993) *A Cultural History of Gesture: From Antiquity to the Present*. London: Blackwell
- Burckhardt, J. (1969) *Cultura Renașterii în Italia*. București: Editura pentru literatură
- Butler, J. (1999) "The paradox of bodily inscriptions". In *The Body*. Ed. by Welton, D. Oxford: Blackwell
- Callaghan, D. (2000) *Shakespeare Without Women. Representing Gender and Race on the Renaissance Stage*. London and New York: Routledge
- Cartmell, D. and Whelehan, I. (eds.) (2010) *The Cambridge Companion to Literature on Screen*. Cambridge: Cambridge University Press
- Cesereanu, R. (2001) "Cimitirul lui Hamlet". In *Steaua*. nr. 7-8. Cluj-Napoca
- Chastel, A. (1981) *Artă și umanism la Florența pe vremea lui Lorenzo Magnificul*. București: Meridiane
- Constantinescu, M. (2001) "Hamlet sau despre moarte". In *România literară*. nr. 27 București

- Corbin, A.; Courtine, J., Vigarello, G. (coord.) (2008) *Istoria corpului*, București: Art
- Crawford, K. (2007) *European Sexualities, 1400-1800*.
New York: Cambridge University Press
- Culianu, I.P. (1999) *Eros și magie în Renaștere*.
București: Nemira
- Cunningham, A. (1987) *Pictori englezi*. București:
Meridiane
- Dawson A. B. (1999) "Shakespeare's theatre and the national past". In *Shakespeare Survey 52 – Shakespeare and the Globe*. Ed. by Wells, S.
Cambridge: Cambridge University Press
- Delumeau, J. (1986)– *Frica în Occident (s. XIV – XVIII)*.
București: Meridiane
- Delumeau, J. (1998) *Păcatul și frica*. Iași: Polirom
- Delumeau, J. (2005) *Liniștiți și ocrotiți*. Iași: Polirom
- Douglas, M. (2003) *Natural Symbols*. London and New
York: Routledge
- Drakakis, J. (ed.) (2002) *Alternative Shakespeares*.
London and New York: Routledge
- Duchein, M. (2001) *Elisabeta I*. București: Artemis

- Duby, G. (2000) *Doamnele din veacul al XII-lea*.
București: Meridiane
- Duby, G. (1992) *Evul mediu masculin*. București:
Meridiane
- Duby, G. (1987) *Arta și societatea. 980 – 1420*.
București: Meridiane
- Duby, G. 1998) *Cele trei ordine sau imaginarul
feudalismului*. București: Meridiane
- Duby, G. (1998) *Vremea catedralelor*. București:
Meridiane
- Eagleton, T. (2000) *The Function of Criticism*. London
and New York: Verso
- Eco, U. (2006) *Istoria frumuseții*. București: RAO
- Eco, U. 2006) *Istoria urâtului*. București: RAO
- Elias, N. (2002) *Procesul civilizării*. Iași: Polirom
- Enterline, L. (2006) *The Rhetoric of the Body from Ovid
to Shakespeare*. Cambridge: Cambridge University
Press
- Evola, J. (2006) *Metafizica sexului*. București:
Humanitas

- Faure, E. (1988) *Istoria artei. Artă medievală*. București:
Meridiane
- Faure, E. (1988) *Istoria artei. Artă Renașterii* București:
Meridiane
- Ferry, L. (1997) *Homo aestheticus*. București: Meridiane
- Ford, B. (ed.) (1988) *The Cambridge Guide to the Arts
in Britain*. vol. 3 – Renaissance and Reformation.
Cambridge: Cambridge University Press.
- Foskett, D. (1979) *British Portrait Miniatures*. London:
Spring Books
- Foucault, M. (1995) *Istoria sexualității*. Timișoara:
Editura de Vest
- Foucault, M. (2008) *Cuvintele și lucrurile*. București:
RAO
- Foucault, M. (1997) *A supraveghea și a pedepsi*.
București: Humanitas
- Foucault, M. (2005) *Madness and Civilisation. A History
of Insanity in the Age of Reason*. London and New
York: Routledge
- Foucault, M. (2005) *The Archaeology of Knowledge*.
London and New York: Routledge

- Foucault, M. (2007) *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences*. London and New York: Routledge
- Foucault, M. (2007) *The Birth of the Clinic. An Archaeology of Medical Perception*. London and New York: Routledge
- Fox, A. (1997) *The English Renaissance: Identity and Representation in Elizabethan England*. London: Blackwell
- Galloway, A. (ed.) (2011) *The Cambridge Companion to Medieval English Culture*. Cambridge: Cambridge University Press
- Garin, E. (ed.) (2000) *Omni Renasterii*. București: Meridiane
- Garin, E. (1982) *Umanismul Italian*. București: Univers
- Gent, L.; Llewellyn, N. (eds.) (1994) *Renaissance Bodies. The Human Figure in English Culture, c. 1540-1660*. London: Reaktion Books Ltd.
- Goffman, E. (1990) *The Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin

- Grau, F.M. (2002) *Istoria costumului*. București: Meridiane
- Greenblatt, S. (1980) *Renaissance Self-Fashioning from More to Shakespeare*. Chicago: University of Chicago Press
- Greenblatt, S. (1990) *Shakespearean Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Oxford: Oxford University Press
- Gurr, A. (1999) “Maximal and minimal texts: Shakespeare v. the Globe”. In *Shakespeare Survey 52 – Shakespeare and the Globe*. Ed. by Wells S. Cambridge: Cambridge University Press
- Gutting, G. (ed.) (2007) *The Cambridge Companion to Foucault*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hamilton, P. (2003) *Historicism*. London and New York: Routledge
- Headlam West, R. (2006)– *Shakespeare on Masculinity*. Cambridge: Cambridge University Press
- Honnigman, E.A.J. (1989) *Myriad-Minded Shakespeare*. London: Macmillan Press
- Huizinga, J. (1998) *Homo ludens*, București: Humanitas

- Huizinga, J. (2002) *Amurgul Evului Mediu*, București:
Humanitas
- Irimia, M. (1996) "Dieu e(s)t mon droit". In *Culture, History, Heritage – Theoretical readings of the British past*. Ed. by Nistor, V. and Patten, E. Bucharest: British Cultural Studies – Research Centre, Bucharest University
- Irimia, M. (1999) *The Rise of Modern Evaluation*. București: Editura Universității din București
- Irimia, M. (1999) *Postmodern Revaluations*. București: Editura Universității din București
- Jackson, R. (ed.) (2007) *The Cambridge Companion to Shakespeare on Film*. Cambridge: Cambridge University Press
- Jeudy, H.-P. (1998) *Corpul ca obiect de artă*. București: Eurosong & Book
- Josipovici, G. (1971) *The World and the Book. A Study of Modern Fiction*. London: Macmillan
- Kiernan, P. (1996) *Shakespeare's Theory of Drama*. Cambridge: Cambridge University Press

- Laqueur, T. (1998) *Corpul și sexul de la greci la Freud*.
București: Humanitas
- Laroque, F. (1993) *Shakespeare's Festive World*.
Cambridge: Cambridge University Press
- Laurence, A. (1994) *Women in England 1500 – 1760. A
Social History*. London: Phoenix Press
- Laver, J. (2012) *Costume and Fashion. A Concise
History*. London: Thames and Hudson Ltd.
- Le Breton, D. (2009) *Antropologia corpului și
modernitatea*. Chișinău: Cartier
- Leggatt, A. (ed.) (2002) *The Cambridge Companion to
Shakespearean Comedy*. Cambridge: Cambridge
University Press
- Le Goff, J. (1986) *Pentru un alt ev mediu*. București:
Meridiane
- Le Goff, J. (ed.) (1999) *Omul medieval*. Iași: Polirom
- Le Goff, J.; Schmitt, J.C. (2002) *Dicționar tematic al
Evului Mediu occidental*. Iași: Polirom
- Limon, J. (1999) “From liturgy to the Globe”. In
Shakespeare Survey 52 – Shakespeare and the

- Globe*. Ed. by Wells, S. Cambridge: Cambridge University Press
- McDonald, R. (ed.) (2004) *Shakespeare. An Anthology of Criticism and Theory 1945-2000*. London: Blackwell
- Moldovan, I. (2010) “Galaxia Hamlet”. In *Revista* 22. July 6. București
- Montrose, L. (1989) “Professing the Renaissance: The Poetics and Politics of Culture”. In *The New Historicism*. Ed by Veenser, A. London: Routledge
- Morgan, K. O. (ed.) (1995) *The Oxford Illustrated History of Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Moseley, C.W.R.D. (1988) *Shakespeare's History Plays. Richard II to Henry V. The Making of a King*. London: Penguin
- Muir, E. (2005) *Ritual in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- Muchembled, R. (2006) *O istorie a plăcerii din secolul al XVI-lea până în zilele noastre*. Chișinău: Cartier istoric

- Nicolescu, A. (1999) *Istoria civilizației britanice*. Iași:
Institutul European
- O'Reilly, S. (2009) *The Body in Contemporary Art*.
London: Thames and Hudson
- Oțetea, A. (1968) *Renașterea și Reforma*. București:
Editura Științifică
- Palliser, D.M. (1992) *The Age of Elizabeth. England
under the later Tudors 1547-1603*. London:
Longman
- Panek, J. (2007) *Women and Suitors in Early Modern
English Comedy*. Cambridge: Cambridge
University Press
- Partridge, E. (2001) *Shakespeare's Bawdy*. London:
Routledge
- Pope-Hennessy, J. (1976) *Portretul în Renaștere*.
București: Meridiane
- Racinet, A. (1995) *Histoire du costume*. Paris: Bookking
International
- Roux, J.P. (1998) *Regele*. București: Meridiane
- Royle, N. (2005) *How to Read Shakespeare*. London:
Granta Books

- Ruby, J. (1992) *Costume in Context. Medieval Times*.
London: BT Batsford Ltd.
- Rutherford, D. (ed.) (2006) *The Cambridge Companion to Early Modern Philosophy*. Cambridge:
Cambridge University Press
- Sanders, A. (1994) *The Short Oxford History of English Literature*. Oxford: Oxford University Press
- Sharpe, J.A. (2002) "Economy and Society". In *The Short Oxford History of the British Isles*. Ed. by
Collinson, P. Oxford: Oxford University Press
- Shepherd, S.; Womack, P. (1996) *English Drama. A Cultural History* London: Blackwell Publishers
Ltd.
- Stallybrass, P.; White, A. (1986) *The Politics and Poetics of Transgression*. London and New York:
Routledge
- Stone, L. (1979) *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. New York: Harper & Row
Publishers Inc.

- Stone, L. (1980) "The Crisis of the Aristocracy". In *Social Change and Revolution in England (1540-1640)*. London: Longman
- Storey, J. (2003) *Cultural Studies and the Study of Popular Culture*. Edinburgh: Edinburgh University Press
- Tatarkiewicz, W. (1978) *Istoria esteticii*. București: Meridiane
- Taylor, M. (2001) *Shakespeare Criticism in the Twentieth Century*. Oxford: Oxford University Press
- Thane, P. (ed.) (2005) *The Long History of Old Age*. London: Thames & Hudson Ltd.
- Thornton Burnett, M. and Wray, R. (eds.) (2000) *Shakespeare, Film, Fin de Siecle*. London: Macmillan
- Tillyard, E.M.W. (1960) *The Elizabethan World Picture*. London: Chatto & Windus
- Troc, G. (2006) *Postmodernismul în antropologia culturală*. Iași: Polirom

- Turner, G. (1996) *British Cultural Studies. An Introduction*. London: Routledge
- Vasari, G. (1962) *Viețile celor mai de seamă pictori, sculptori și arhitecți*. București: Meridiane
- Verdon, J. (2009) *Dragostea în Evul Mediu*. București: Humanitas
- Vianu, T. (1977) *Scrieri despre teatru*. București: Eminescu
- Vigarelo, G. (2006) *O istorie a frumuseții. Corpul și arta înfrumusețării din Renaștere până în zilele noastre*. Chișinău: Cartier istoric
- Volceanov, G. (2005) *The Shakespeare Canon Revisited*. București: Niculescu
- Warren, R. and Wells, S. (1998) *Twelfth Night, or What You Will*. Oxford: Oxford University Press
- Waugh, P. (ed.) (2006) *Literary Theory and Criticism*. Oxford: Oxford University Press
- Wells, S. (ed.) (2001) *Shakespeare and Sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wells, S.; Cowen Orlin, L. (eds.) (2003) *Shakespeare. An Oxford Guide*. Oxford: Oxford University Press

- Wells, S.; Stanton, s. (eds.) (2002) *The Cambridge Companion to Shakespeare on Stage*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wiesner-Hanks, M.E. (2008) *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wilson, F.P.; Hunter, G.K. (1990) *English Drama 1485 – 1585*, Oxford: Clarendon Press
- Wilson, S. (1979) *British Art from Holbein to the Present Day*, London: Tate Gallery
- Zimmerman, S. (ed.) (1998) *Shakespeare's Tragedies*. London: Macmillan